

טומאת אוהל

א. פתיחה

טומאת אוהל קיימת אך ורק בטומאת מת (כלים א:ד, רמב"ם הל' טומאת מת א:י).¹ ישנם שלשה תרחישים שונים של טומאת אוהל (שם א:י-יא):

- א. המת מאהיל על הטהור – הטהור נמצא בחלל שבדיוק מתחת למת.
 - ב. הטהור מאהיל על המת – הטהור נמצא בחלל שבדיוק מעל למת.
 - ג. אוהל המאהיל על המת ועל הטהור – הטהור והמת נמצאים תחת אותו האוהל.
- ניתן להצביע על חילוק בולט בין התרחישים השונים: בשני התרחישים הראשונים הטומאה "בוקעת ועולה, בוקעת ויורדת" (אהלות ז:א), כלומר עוברת מהמת לטהור אך ורק בקו אנכי; בתרחיש השלישי, לעומת זאת, מדובר ב-"אוהל המְשְׁכָה", שבו נתחדשו שתי הלכות (עי' אהלות ח:א):

1. מביא את הטומאה – אוהל המשכה מביא את הטומאה לכל השטח שתחת תקרתו, כך שהנטמא אינו צריך להימצא בדיוק מתחת או מעל למת, כלומר בקו אנכי למת, בכדי להיטמא.
2. חוצץ בפני הטומאה – האוהל אינו מאפשר מעבר של טומאה אליו וממנו, כך שטומאה המצויה מחוץ לאוהל אינה מטמאת את מה שבתוך האוהל, וטומאה המצויה בתוך האוהל אינה מטמאת את מה שמחוץ לאוהל.

ב. מעשה אהילה מול הגדרת מקום המת

בבואנו לדון בטומאת אוהל, עלינו להבחין בין שני סוגים שונים של טומאת אוהל:

1. אהילה – הטהור נטמא על ידי מעשה של אהילה (האהלה),² היוצר התקשרות ישירה בין המת ובין הטהור, ממש כאילו נגע המת בטהור באופן ישיר.³ לפי הבנה זו,

1 אמנם, במצורע יש טומאת ביאה שהיא דומה לטומאת אוהל, אך עיין בכלים (ד:א) שהיא שונה ממנה.

אוהל המת (אוהל המשכה) מאפשר היטמאות של אהילה גם במישור האפקי בנוסף למישור האנכי.

2. מקום המת – המת מגדיר את האוהל כמקום המת, כך שהטהור נטמא מעצם הימצאותו במקום המת.

מצוידים בהבחנה זו, עלינו לשוב ולבחון את שלושת התרחישים בטומאת אוהל, אותם העלינו קודם לכן. כיצד פועלת ההיטמאות בכל אחד מן התרחישים: מעשה אהילה או הגדרת מקום המת?

נראה שבשני התרחישים הראשונים מדובר בהיטמאות על ידי מעשה אהילה, שהרי בתרחישים אלו אין אוהל פיזי כלשהו, אותו ניתן יהיה להגדיר כמקום המת. בתרחיש השלישי, לעומת זאת, כאשר הטהור נמצא באוהל המת, מתעוררת השאלה: האם מדובר בהיטמאות על ידי מעשה אהילה, או שמא על ידי הגדרת האוהל כמקום המת?

ג. עשוי בידי אדם

המשנה באהלות מביאה את דעת ר' יהודה:

...רבי יהודה אומר כל אהל שאינו עשוי בידי אדם אינו אהל...

(אהלות ג:ז)

ר' יהודה סבור כי אוהל שלא נעשה על ידי אדם אינו אוהל, דהיינו שלא נעשה בכוונה לשם אוהל (עיי' בפיה"מ לרמב"ם על אתר, וברש"י סוכה כ: ד"ה בידי אדם), כך שאינו מביא את הטומאה ואינו חוצץ. מהו ההיגיון בדעה זו? נראה פשוט שמבחינת מעשה האהילה העניין של עשוי בידי אדם לא מעלה ולא מוריד – כך או כך ישנו מעשה אהילה! אם כן, דעת ר' יהודה בנויה על ההבנה שטומאת אוהל פועלת באמצעות הגדרת האוהל כמקום המת. הוא סבור שאוהל אינו יכול להגדיר את המקום כמקום המת אלא אם כן הוא נעשה בכוונה לשם כך, וממילא אוהל כזה אינו מטמא בטומאת אוהל. ר' יהודה מניח שתי הנחות:

2 באמצעות כיוון זה ניתן לפתור בעיה מתחום אחר – שמה של מסכת אהלות. אם הכוונה לאוהל בלשון רבים, צריכה היתה המסכת להיקרא 'אהלים', ולא 'אהלות'! ומדוע, אם כן, נקראת המסכת 'אהלות'? ייתכן שהשם האמיתי אינו 'אהלות' אלא 'אהילות' (כפי שאכן נקראת המסכת בתוספתא של צוקרמאנדל), לשון המכוונת למעשה של אהילה, כדלעיל.

3 היחס שבין שני אופני טומאה אלו – היטמאות ע"י מעשה אהילה והיטמאות ע"י מגע ישיר – יידון בהמשך הדברים.

- א. טומאת אוהל פועלת מדין הגדרת מקום המת.
- ב. אוהל שאינו עשוי בידי אדם אינו יוצר מקום המת.
- חכמים חולקים על ר' יהודה, אבל לא ברור איזו הנחה אינה מקובלת עליהם. ניתן להבין שהם מודים לר' יהודה שטומאת אוהל פועלת באמצעות הגדרת מקום המת, אלא שלדעתם אף אוהל שאינו עשוי בידי אדם מסוגל ליצור מקום המת.

ד. מת רצוץ בכותל הבית

ראיה נוספת לכך שטומאת אוהל המת מבוססת על הגדרת האוהל כמקום המת, ניתן להביא מן המשנה באהלות. משנה זו דנה בכותל המפריד בין בית ובין חצר או רשות הרבים, כך שציודו האחד פונה כלפי הבית, וציודו השני פונה כלפי חוץ ("לאויר").

כותל המשמש את הבית, ידון מחצה למחצה. כיצד? כותל שהוא לאויר והטומאה בתוכו:
 מחציו ולפנים – הבית טמא, והעומד מלמעלן טהור; מחציו ולחוץ...
 (אהלות ו:ג)

בראשיתה, קובעת המשנה שכותל כזה נידון "מחצה למחצה". כלומר, כאשר המת נמצא בחציו הפנימי של הכותל, מתייחסים אליו מבחינה הלכתית כאילו הוא נמצא ממש בתוך הבית. כיוון שכך, הבית טמא בטומאת אוהל, בעוד העומד ישירות על הכותל, בדיוק מעל המת – אינו נטמא. העומד על הכותל נותר בטהרתו למרות עמידתו מעל טומאה רצוצה, שאמורה היתה לבקוע ולעלות עד לרקיע, וזאת בשל יחסנו אל המת כאילו הוא נמצא בתוך הבית.

כאמור, כאשר המת נמצא בחציו הפנימי של הכותל, אדם העומד בתוך הבית ייטמא. קשה מאד להבין כי הוא נטמא על ידי מעשה אהילה, שהרי למעשה המת אינו בתוך הבית ואין אהילה! אם כן, לכאורה הבית טמא מפני שהוא מוגדר כמקום המת, ולכן אדם שיימצא בתוכו ייטמא, חרף העובדה שאין אהילה. לאור זאת, נראה שטומאת אוהל פועלת באמצעות הגדרת האוהל כמקום המת, ולא באמצעות אהילה.⁴

4 ראיה לפרשנות זו ניתן להביא ממשנה אחרת בהמשך אותו פרק (אהלות ו:ז) – במשנה זו נידון מקרה בו ישנו עמוד, ומתחתיו או בתוכו נמצא גורם טומאה כלשהו. מתוך אותו עמוד בולט כלפי חוץ "פרח", כלומר בליטה קטנה העשויה לנוי, המאהיל על החלל שתחתיו. מקרה זה זהה, לכאורה, לזה

ה. שיער המת

מצב נוסף בו יש לדון הוא המצב ההפוך, בו אין הגדרה של האוהל כמקום המת, אך יש מעשה אהילה. מצב כזה עולה במשנה באהלות (ג:ד), הקובעת כי מת מטמא את האוהל אף כאשר רק שיערו נמצא בתוך האוהל. לכאורה, השיעור אינו משמעותי מספיק בכדי להגדיר את האוהל כמקום המת, כך שההיטמאות כאן פועלת באמצעות אהילה. לפי דברינו, יוצא שישנם שני דינים בטומאת אוהל: מהדין של מת רצוץ בכותל הבית משתמע שטומאת אוהל פועלת באמצעות הגדרת מקום המת, ואילו מהדין של שיער המת מתקבל הרושם שמדובר באהילה. אם כנים דברינו, סביר שאם יש שיער רצוץ בתוך כותל הבית (ולא בתוך חלל הבית, כבמקרה הנידון במשנה הנ"ל) – יהיה הבית טהור. הסיבה לכך פשוטה: במקרה כזה, לא רק שהבית אינו מוגדר כמקום המת, אלא שגם אין כל אהילה – שהרי השיעור אינו נמצא כלל בתוך הבית. לפיכך, סביר להניח שהבית יהיה טהור במקרה כזה. אולם, הדבר צריך תלמוד.

ו. הרמב"ם והראב"ד

נראה כי הרמב"ם והראב"ד נקטו עמדות ברורות למדי בשאלה זו. עמדותיהם באות לידי ביטוי במחלוקותיהם בארבעה נושאים העולים לאורך הלכות טומאת מת:

1. שיעור האוהל.
2. אילן שאינו יכול לקבל מעזיבה.
3. 'האוהל מצרפן'.
4. טומאה רצוצה.

שבמשנה ג', אלא שבמקרה זה אין בית ליד הכותל (ובמקרה זה – העמוד) שבתוכו נמצאת הטומאה, אלא אותו פרח בלבד. כיוון שכך, בניגוד למשנה ג', משנה ז' מתעלמת מתלות תקרת האוהל (הפרח) בעמוד, ולפיכך מכריעה שהנמצא תחת התקרה לא נטמא: "כלים שתחת הפרח – טהורים". לכאורה, ההבדל בין המקרים הוא הליקוי ביכולת הפרח להגדיר את החלל שתחתיו כמקום המת, וזאת משתי סיבות אפשריות:

- א. הפרח, שאינו אלא בליטה בעמוד, אינו מסוגל להגדיר את החלל שתחתיו כמקום המת, מפני שאינו מקיף את המת. בית, לעומת זאת, אכן מקיף את המת, ולכן בכוחו להיות מוגדר כמקום המת.
- ב. הפרח בטל לעמוד, ולפיכך אין בכוחו להגדיר את החלל שתחתיו כמקום המת.

כפי שיוכח להלן, מסקירת ארבעה נושאים אלו יעלה כי באופן כללי הרמב"ם אוחז בהבנה המגדירה את האוהל כמקום המת, בעוד הראב"ד מושך לכיוון של מעשה אהילה.

שיעור האוהל

מהו השיעור המינימלי הדרוש ליצירת אוהל, שבכוחו להביא את הטומאה ולחצוץ בפניה? המשנה באהלות (ז:ג) קובעת, שמידותיו המינימליות של אוהל הם 'טפח על טפח ברום טפח'⁵, וכך גם פוסק הרמב"ם (הל' טומאת מת יב:א). אולם, הראב"ד השיג עליו:

לא בירר את דבריו, דחלל טפח פנוי בעיניו להביא את הטומאה ולחוץ בפני הטומאה, שאל"כ הטומאה ממעטת את החלל טפח – טומאה רצוצה היא, ואינה מביאה ואינה חוצצת.

(השגת הראב"ד שם)

טענת הראב"ד היא, שיש צורך בטפח פנוי בכדי להביא את הטומאה ולחצוץ בפניה, בעוד שמסתמת לשון הרמב"ם משתמע שאפילו טפח שכולל את המת עצמו יכול להביא ולחצוץ.⁶

נראה שניתן להסביר מחלוקת זו באמצעות השאלה שהעלינו. הראב"ד סבור שטומאת אוהל המת מבוססת על אהילה, ולכן רק טפח פנוי שאינו כולל את המת עצמו יכול לחצוץ בפני המת. הטפח הזה לשיעור טפח הנדרש בכל מקום בכדי לחצוץ בפני הטומאה, ועל כן אינו יכול להכיל את המת עצמו. הרמב"ם, לעומתו, סבור שטומאת אוהל המת נובעת מהגדרת המקום כמקום המת. כיוון שכן, הרמב"ם לא דורש טפח פנוי מעל המת

5 מידות אלו נקראות בלשון המשנה גם 'פותח טפח' ו-'חלל טפח'.

6 כאמור, הראב"ד הבין שהרמב"ם אינו מצריך טפח פנוי כלל, ובעקבות הבנתו זו משיג הוא על הרמב"ם. אולם, הכסף משנה (על אתר) הבין שגם הרמב"ם מצריך טפח פנוי, אלא שהעתיק את לשון המשנה כמות שהיא – הבנה שאינה מתיישבת לחלוטין עם פשט דברי הרמב"ם. הכסף משנה מדייק מדברי הרמב"ם במקום אחד (הל' טומאת מת יב:ו), שכתב: "ארוגות של עץ שמניחים בהן את המת אינן כקבר, (אבל) אם יש בין כיסוי הארון והמת גובה טפח – חוצץ, והעומד על גבי הארון טהור מן התורה". הרמב"ם בכמה מקומות (הל' טומאת מת יב:א, יג:א, כה:ג) מדגיש שטפח על טפח ברום טפח הוא השיעור לאוהל, ואין לדחות את משמעות ההלכות המרכזיות מפני דיוק אחד במקום שולי, ויעויין בהערה הבאה בדברי הגר"מ פיינשטיין שהציע תירוץ. בכל אופן, הראב"ד חולק על הרמב"ם בנקודה זו, והר"ש והרא"ש (אהלות ג:ז) פסקו כמו הראב"ד. אך רש"י בסוכה (י. ד"ה טפח על טפח) לכאורה הבין כמו הרמב"ם: "...לא מייתי משום דליכא רום הפסק טפח ממנו ולקרקע, ולא חוצץ...".

מכיוון שהמת עצמו מגדיר את המקום כמקום המת – וברור מאליו שאין מניעה להגדיר את המקום כמקום המת מכיוון שהמת עצמו נמצא בתוכו. אדרבה, הימצאות המת בתוך המקום דווקא מסייעת להגדרת המקום כמקום המת. על כל פנים, גם לפי שיטת הרמב"ם יש צורך בשיעור מינימלי של טפח (אף שאינו פנוי, והמת בתוכו), מכיוון שחלל שגודלו קטן משיעור כזה אינו גדול מספיק בכדי להיחשב כמקומו של המת.⁷

הוכחה מטומאת קבר

נסטה לרגע ממהלכנו העיקרי, לטובת הוכחה נוספת של הסברנו האחרון. ננסה להוכיח את הסברנו, באמצעות עיון במקרה דומה בטומאת קבר. נרצה לטעון, שקבר מהווה דוגמא קלאסית למקום המת (גם לשיטת הראב"ד), ועל כן לגביו הן הרמב"ם והן הראב"ד סבורים שאין צורך בטפח פנוי. כלומר: כאשר מדובר בהגדרת המקום כמקום המת אין צורך בטפח פנוי, כך שאין מניעה שהמת עצמו יהיה בתוך אותו טפח; ורק כאשר מדובר במעשה אהילה יש צורך בטפח פנוי, שאין המת עצמו נמצא בתוכו. מקרה הקבר דומה לאוהל המת במהותו וצורתו, שהרי שניהם הם מבנים הנמצאים מסביב למת, ושניהם מביאים את הטומאה. אולם, ישנן שתי הלכות מחודשות בטומאת קבר סתום, שאינן קיימות באוהל המת:

7 בעל המשנה אחרונה (אהלות טו: ד"ה אם יש) מחלק באופן דומה בהקשר אחר – דין חור שתחת הבית. לדעתו, כאשר גורם הטומאה נמצא בחור מתחת לבית, יש צורך בטפח פנוי בכדי ליצור אוהל מעל גורם הטומאה, שיחצוץ בפני הטומאה. לעומת זאת, כשהטומאה בבית והכלים הטהורים נמצאים בחור – אין צורך בטפח פנוי לחצוץ. הסיבה לכך היא, שכאשר הכלים הטהורים הם בתוך החור הצורך הוא ביצירת טריטוריה עצמאית, שאינה בטלה לבית – צורך שיכול להתקיים אף בטפח שאינו פנוי. במקרה הראשון, לעומת זאת, הצורך הוא ביצירת אוהל כדי לחצוץ בפני הטומאה שבחור, והרי המשנה אחרונה סובר כמו הראב"ד שיצירת אוהל דורשת טפח פנוי. ראוי לציין כי הגר"מ פיינשטיין (אגרות משה ח"ב י"ד סי' קס"ז) מציע לחלק בין הבאת הטומאה לבין חציצה בפני הטומאה. לטענתו, הרמב"ם אכן פוסק שאין צורך בטפח פנוי בכדי להביא את הטומאה, אבל רק טפח פנוי חוצץ בפני הטומאה (כפי שדייק הכסף משנה; עיין בהערה הקודמת). הבנה זו סבירה ביותר על פי דברינו, שהרי מסתבר כי דוקא הבאת הטומאה מהווה דין בהגדרת מקום המת, ולכן מסתפקים בטפח שאינו פנוי, ולמרות זאת נדרש טפח פנוי בכדי לחצוץ בפני האהילה.

א. הקבר עצמו מטמא בטומאת אוהל את כל מה שנמצא מעליו, ואפילו מה שלא נמצא ישירות מעל המת. באוהל, לעומת זאת, אין כל מעבר טומאה מפנים האוהל אל מה שמעליו, ואפילו אל מה שנמצא ישירות מעל המת.

ב. כותלי הקבר מטמאים במגע, וזאת בניגוד לאוהל, שדפנותיו אינן מטמאות, אלא להפך – חוצצות.

ניתן כעת להתייחס לשיעור קבר סתום, לגביו אנו נתקלים בסתירה בין הסוגיות. המשנה באהלות (ר:י) אומרת, ששיעור הקבר הוא "טפח על טפח ברום טפח". כאשר שיעור הקבר פחות משיעור זה – אין הוא מטמא במגע בכתליו, כך שהטומאה רק "בוקעת ועולה, בוקעת ויורדת". כלומר, במצב כזה הקבר מטמא כנגד המת אך ורק בקו אנכי, ולא מן הצד. אולם, כאשר יש בו פותח טפח – הוא מוגדר כ-"קבר סתום", ומטמא במגע בכתליו ובאוהל אף שלא כנגד המת.

לעומת זאת, בגמרא בברכות מובא סיפור מעניין ע"י רבי אלעזר בר צדוק, ובעקבותיו מובא דינו של רבא:

...דאמר רבי אלעזר בר צדוק: מדלגין היינו על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי ישראל ... דאמר רבא: דבר תורה – אהל: כל שיש בו חלל טפח חוצץ בפני הטומאה, ושאיין בו חלל טפח – אינו חוצץ בפני הטומאה. ורוב ארונות יש בהן חלל טפח, וגזרו על שיש בהן משום שאין בהן, ומשום כבוד מלכים לא גזרו בהן רבנן.

(ברכות יט:)

מן הגמרא משתמע שקבר או ארון שאין בו חלל טפח אינו מטמא טומאת קבר מן התורה, אלא מדרבנן בלבד.

עולה, אפוא, שישנה סתירה חזיתית בין המשנה באהלות לגמרא בברכות בשיעור קבר סתום: בעוד המשנה באהלות מצריכה חלל טפח, הגמ' בברכות מעלה דרישה הפוכה בדיוק, כך שטומאת קבר מן התורה קיימת דווקא כאשר אין חלל טפח!

סתירה נוספת לדברי הגמרא בברכות, אם כי משנית יותר, עולה מסוגיות רבות⁸ מהן משתמע שקיים איסור מדאורייתא לכהן להיכנס לבית הקברות משום טומאת האוהל –

8 לדוגמא: הסוגיה בעירובין (ז.מ): "בית הקברות סלקא דעתך? טומאה דאורייתא היא!".

בעוד הגמרא בברכות קבעה, כזכור, שלרוב הארונות יש חלל טפח, כך שלפיה האיסור במקרה כזה הוא מדרבנן בלבד.

בהקשר הזה, יש להתייחס לשלש גישות הקיימות בראשונים בהגדרת קבר סתום:

1. **הפירוש המיוחס לרש"י**⁹ – הפירוש המיוחס לרש"י (נזיר נג: ד"ה זה קבר סתום) מתעלם לחלוטין מן הקושיה שהועלתה, ומאמץ באופן מוחלט את דברי הגמרא בברכות, לפיהם קבר שיש לו חלל טפח אינו מטמא מדאורייתא. שיטה זו תמוהה למדי, וזאת מכיוון שהיא אינה נותנת מענה לקושיה.¹⁰

2. **הרמב"ם – הרמב"ם** (הל' טומאת מת ז:ד) קובע באופן חד-משמעי שטומאת קבר קיימת דווקא כאשר ישנו לכל הפחות חלל של טפח על טפח ברום טפח. כיצד, אם כן, מתמודד הוא עם דברי הגמרא בברכות? הרמב"ם פוסק:

ארונות של עץ שמניחין בהן את המת אינן כקבר, (אבל) אם יש בין כסוי הארון והמת גובה טפח חוצץ, והעומד על גבי הארון טהור מן התורה, ואע"פ שרוב ארונות יש בהן חלל טפח, הואיל ויש שאין שם חלל טפח גזרו על כל הארונות שאינן חוצצין.

(הלכות טומאת מת יב:ו)

לכאורה, הוא מעמיד את המקרה הנידון בגמרא בברכות בארונות של עץ, ולא של אבן, וממילא מוריד את הטומאה לרובד הדרבנן כאשר ישנו טפח שחוצץ.¹¹ בצירוף דברי הרמב"ם בשני המקומות מצטיירת התמונה הבאה: הרמב"ם מאמץ את דברי

9 פירוש זה נדפס במסכת נזיר בצידו הפנימי של הדף – מקומו הקבוע של פירוש רש"י – אך מקובל שאין זה אכן פירושו של רש"י.

10 למען האמת, ניתן היה להבין את דבריו כתואמים לשיטת הראב"ד, שתוצג להלן, אלא שלשם כך יש "להעמיס" הבנה זו, המורכבת כשלעצמה, על בסיס דיוק דק למדי בדבריו.

11 סברת החילוק בין ארון של עץ לארון של אבן אינה ברורה כל צורכה, ואעפ"כ ניתן להעלות שתי הצעות:

א. ארון של עץ אינו קבוע במקומו, בניגוד לארון של אבן, ולכן לא מתייחסים אליו כקבר אמיתי.

ב. ארון של עץ הוא כלי, בניגוד לארון של אבן, ולכן אינו יכול להיחשב כקבר. הנפקא מינה הפשוטה ביותר בין שני הסברים אלו היא כלי העשוי מאבן, המתפקד כארון המת: מחד – מדובר בכלי אבן, שאינו מוגדר ככלי; מאידך – כלי אבן אכן קבוע למקומו. עיין בשיעור בעניין "טומאת מת וקבר".

המשנה באהלות, לפיה בקבר סתום יש צורך בחלל טפח, וזאת בנוסף לעמידה בשאר גדרי דין קבר – וביניהם גם הדרישה שהקבר (או הארון) יהיה עשוי אבן ולא עץ.

3. **הראב"ד – הראב"ד** (הל' טומאת מת ז:ט) מפרט שלוש רמות שונות של קברים:

א. **קבר שאין בו טפח** – קבר כזה אינו נקרא קבר ומטמא כמת רגיל, כלומר בטומאה רצוצה שבוקעת ועולה ובוקעת ויורדת.

ב. **קבר שיש בו טפח לא פנוי** – בקבר זה מקום הטפח כולל את גופת המת, כך שהמת ממעט את הטפח. קבר כזה הינו קבר סתום, המטמא מדאורייתא הן בטומאת אוהל והן במגע בכתליו.

ג. **קבר שיש בו טפח פנוי** – קבר כזה מטמא במגע בכתליו, אך אינו מטמא בטומאת אוהל.

אם כן, הראב"ד פותר את הסתירה בין הגמרא בברכות למשנה באהלות באופן הבא: במקרה הנידון בגמרא בברכות יש בקבר טפח פנוי, וממילא אינו מטמא טומאת אוהל; בעוד במשנה באהלות מדובר בקבר שיש בו טפח שאינו פנוי, המוגדר כקבר סתום, ומטמא הן במגע בכתליו והן בטומאת אוהל.¹²

ניתן להסביר שלוש שיטות אלו באמצעות השאלה הכללית שהועלתה לעיל: האם מדובר בהיטמאות על ידי מעשה אהילה, או על ידי הגדרת האוהל כמקום המת? לפי הפירוש המיוחס לרש"י ההיטמאות נעשית על ידי אהילה, ולכן פסק שחלל טפח מונע טומאת קבר מדאורייתא. לעומתו, הרמב"ם פסק שטומאת קבר קיימת דווקא כאשר יש חלל טפח, וזאת מפני שלשיטתו טומאת קבר תלויה בקיומו של מקום המוגדר כמקום המת, כאשר

12 יש לציין שהראב"ד (הל' טומאת מת יב:ו) הציע תירוץ נוסף, מלבד התירוץ שהובא לעיל. תירוץ השני של הראב"ד מבוסס על המהלך הבא: כהנים אינם מוזהרים על טומאות שניזר אינו מגלח עליהן (עי' תוספתא מכות ז:ז), וניזר אינו מגלח על טומאת קבר בחלל טפח. ניזר רק מגלח על טומאה הנובעת מהמת עצמו (עי' ברמב"ם הל' ניזירות ז:א), ומחדש הראב"ד שהקבר נהפך להיות אב הטומאה כשלעצמו ומטמא בפני עצמו – הקבר מטמא ולא המת. כיוון שכך, מדאורייתא כהן אינו מוזהר על טומאת קבר שיש בו חלל טפח. הגר"ח (הל' טומאת מת ז:ד בסופו) טען שדברי הראב"ד בשני המקומות משלימים זה את זה לתירוץ אחד. לפני כן (שם ז:ד), הראב"ד תירץ את הבעייה מטומאת אוהל, דהיינו שבטפח פנוי אין טומאת אוהל, אבל עדיין יש בעייה של טומאת מגע, ולכן אמר כאן שכהן אינו מוזהר על טומאה זו. אך ההבנה הפשוטה היא שהם שני תירוצים שונים. עיין בשיעור בעניין "טומאת מת וקבר".

קבר ללא חלל טפח אינו גדול דיו בכדי להיכלל בהגדרה שכזו. בתווך ניצב הראב"ד, הנוקט עמדת ביניים, המבוססת על פיצול הקבר ל-"שם הקבר" שבו ולטומאת האוהל שבו:

א. "שם קבר" – טומאת קבר דורשת שיעור של פותח טפח בכדי להתקיים, וזאת משום שקבר מטמא בשל היותו **מקום המת**, ומקום שמידותיו קטנות משל פותח טפח אינו יכול להיות מוגדר כמקום המת. בנוסף, מכיוון שמדובר בהגדרת הקבר כמקום המת, אין צורך בטפח פנוי בכדי להוות חפצא של קבר.

ב. טומאת אוהל של קבר – קבר בעל טפח פנוי אינו מטמא באוהל, עובדה המעידה על כך שטומאת האוהל של קבר בנויה על **אהילה**, היות שטפח פנוי יכול לחצוץ בפני אהילה זו. עם זאת, הקבר עדיין מוגדר כקבר, ועל כן מטמא במגע בכתליו.

כעת ניתן לסכם את דברינו האחרונים, בטרם נשוב למהלכנו העיקרי. כזכור, פתחנו את הדברים בשיעור אוהל המת, שם תלינו את עמדת הראב"ד, הדורש טפח פנוי, בהבנה לפיה ההיטמאות נעשית באמצעות אהילה. מנגד, את עמדת הרמב"ם, הסובר שיש צורך בטפח אך אין צורך שיהיה פנוי, תלינו בהבנה הנגדית, לפיה הטומאה מבוססת על הגדרתו כמקום המת. משם עברנו לטומאת קבר, שם אמורים הרמב"ם והראב"ד להסכים שאין צורך בטפח פנוי משום שלפי ההיגיון הפשוט מדובר בהיטמאות באמצעות הגדרת הקבר כמקום המת. ואמנם, מצאנו שהראב"ד מודה לרמב"ם בנקודה זו – כך שהן לראב"ד והן לרמב"ם טפח שאינו פנוי מהווה חפצא של קבר סתום לעניין טומאה – אלא שהודאתו זו הינה חלקית בלבד, כיוון שלדעתו רק שם הקבר מותנה בהגדרתו כמקום המת, בעוד יכולתו לטמא טומאת אוהל תלויה דווקא באהילה. בכל אופן, הראב"ד מסכים שכאשר זקוקים למקום המת די בטפח שאינו פנוי, ולכן ברור שהוא סבור שאוהל המת אינו מטמא באמצעות הגדרת מקום המת.

משהוכחנו את טענתנו, ושבנו וסיכמנו אותה, נוכל לשוב לרצף הדברים המקורי – אל מחלוקתם הבאה של הרמב"ם והראב"ד מתוך הארבע שמנינו לעיל.

אילן שאינו יכול לקבל מעזיבה

לפי המשנה באהלות (ח:ב), אוהל שהוא חלש מכדי לשאת מעזיבה¹³ אינו מביא את הטומאה או חוצץ בפניה. בין שאר הדוגמאות במשנה נמנה גם האילן, שבמידה ואינו כשיר לשאת מעזיבה אינו יכול להיחשב כאוהל מבחינה הלכתית. הרמב"ם (הל' טומאת מת יג:ב) הבין את המשנה כפשוטה, כך שאפילו אם האילן מלא בענפים אלא שאינו יכול לשאת מעזיבה – אין הוא מהווה אוהל. כלומר, מדובר בשיעור בחוזק וקביעות האוהל. אולם, הראב"ד (על אתר) חולק, וסובר שהדבר אינו תלוי בחוסר היכולת לשאת מעזיבה כשלעצמה, אלא שחוסר היכולת מהווה סימן לכך שענפי האילן אינם סמיכים וצפופים מספיק בכדי שהאילן יוגדר כאוהל.

בפשטות, דעת הרמב"ם היא שטומאת אוהל בנויה על הגדרת המקום כמקום המת, ועל כן אוהל חלש שאינו קבוע אינו יכול להגדיר את מקום המת. לעומתו, הראב"ד רואה את טומאת האוהל כסוג של אהילה, ועל כן גם אוהל שאינו קבוע כל כך יכול ליצור טומאת אוהל.

מחלוקת דומה מאוד עולה בהקשר קרוב – דין אוהל שאינו מתקיים. הרמב"ם (הל' טומאת מת יג:גה) סבור, בעקבות הבנתו את דברי המשנה (פיהמ"ש אהלות ח:ה), כי ירקות שאינם מתקיימים בימות החמה אינם מסוגלים להוות אוהל אפילו לפני שהתייבשו, שהרי אינם בבחינת "אוהל המתקיים". אולם, שיטתו זו סותרת לכאורה את דברי הגמרא בסוכה (יג:), הקובעת שירקות העשויים להתייבש דווקא כן מביאים את הטומאה!¹⁴ ככל הנראה, פער זה נוצר בעקבות שוני בגירסאות, שהרי המאירי (שם ד"ה ירקות) מסביר שהגירסא הנכונה בגמרא בסוכה היא "אין מביאין את הטומאה", ואף כותב שלרמב"ם היתה גירסא זו, אך הוא מודע לכך שרש"י ותוס' גורסים להפך: "מביאין את הטומאה". על כל פנים, המחלוקת האם ירקות העשויים להתייבש נחשבים כאוהל, תלויה אף היא בשאלה שהעלינו: הרמב"ם סבור שיש צורך באוהל המתקיים, מפני שרק הוא יכול להגדיר את מקום המת; בעוד שרש"י

13 טיח העשוי טיט, בו טחים את קורות התקרה.

14 מנגד, הגמרא שם גם קובעת שירקות אלו אינם חוצצים בפני הטומאה – אלא שרש"י ותוס' (שם ד"ה ירקות) ביארו שרק מדרבנן אינם חוצצים, בעוד מדאורייתא הם חוצצים. עיין בשיעור "ביקורי כהנים במחנות ההשמדה".

ותוס' סבורים כי אוהל המת מטמא באמצעות אהילה, ולכן גם אוהל שאינו מתקיים נחשב כאוהל לשיטתם.¹⁵

האוהל מצרפן

מחלוקתם השלישית של הרמב"ם והראב"ד אליה נתייחס בשלב זה, עוסקת ביכולתו של האוהל לצרף גורמי-טומאה שונים, שכל אחד מהם כשלעצמו אינו יכול לטמא. וכך כתב הרמב"ם:

כל המטמאין באהל, שנחלקו והכניסן בתוך הבית, האהל מצרפן ומטמאין באהל. השגת הראב"ד: אי"א אע"פ שאין שם צירוף אהל.
(ה' טומאת מת ד: ח)

בעקבות המשנה באהלות (א:ג) קבע הרמב"ם, שאוהל מצרף טומאות מפוזרות. כלומר, חלקים שונים של גורמי טומאה, שאף אחד מהם כשלעצמו אינו עומד בשיעור הגודל המינימלי, מצטרפים זה לזה כל עוד הם תחת אוהל אחד. כמצוטט לעיל, הראב"ד משיג עליו, אלא שכוונתו בהשגה זו איננה ברורה כלל ועיקר. בכדי לבאר את כוונתו, אפשר שיש להיעזר בשתי ההבנות שהעלינו בטומאת אוהל. נראה שהראב"ד הבין שאין צורך עקרוני באוהל שיצרף את הטומאות. כנראה שהראב"ד סובר שטומאת אוהל פועלת באמצעות מעשה אהילה המתייחס לכל חלקי המת באופן ישיר, כך שממילא אין כל צורך בדין הצירוף ע"י האוהל. אכן ללא אוהל לא היה נטמא, שהרי אינו מאהיל בפועל על כל חלקי המת ממש, אבל זהו החידוש שבטומאת אוהל – האוהל מאפשר מעשה אהילה באדם כלפי כל אחד מחלקי הטומאה, ועל כן כלל אין צורך בצירוף החלקים זה לזה. במלים אחרות, הראב"ד אכן מצריך אוהל אבל לדעתו לא ניתן לדבר על "צירוף". לעומתו, הרמב"ם רואה את האוהל כמקום המת, והאוהל נועד כדי

15 ראוי לציין כי מעמדת הרמב"ם נובעת קולא משמעותית לכהנים, הלכה למעשה. כידוע, כהנים נזהרים מללכת בכל האזור שסביב לקבר, מכיוון שאילן המצוי מעליו עלול להוות אוהל, ולטמא אותם. בכדי להוות אוהל, נדרש שיעור של טפח על טפח – דרישה המתקיימת באילן בעיקר בעזרת העלים. ואם כן, לפי שיטת הרמב"ם אילן שעליו אינם מתקיימים במשך כל השנה אינו נחשב כאוהל מהתורה, אלא רק מדרבנן – היות שללא העלים למרבית הענפים אין שיעור טפח על טפח. לפיכך, איסור הכהנים להימצא מתחת לאילנות אלו יהיה מדרבנן בלבד. להורדה זו של האיסור מדאורייתא לדרבנן עשויות להיות השלכות מעשיות: במקרה בו קיים ספק נוסף (כמו קבר נכרי, או כאשר לא ברור האם יש קבר) – יש מקום להתיר. עיין בשיעור "ביקורי כהנים במחנות ההשמדה".

לצרף את הטומאות ולהוות מקום המת. להבנתו, האוהל אינו מאפשר התייחסות ישירה של האדם לחלקי המת, אלא שהוא מצרף את חלקי המת זה לזה ועל ידי כך יוצר מקום המת – וממילא, האדם נטמא בגלל ההימצאות במקום המת.

הבדל זה שבין הרמב"ם לראב"ד, יבוא לידי ביטוי ברור אף יותר במקרה הבא: ישנם שני אוהלים נפרדים, ובתוך כל אחד מהם נמצא כחצי זית מן המת; אדם העומד בין שני האוהלים, פושט את ידו האחת לתוך אוהל אחד, ואת ידו השנייה לתוך האוהל השני. לפי דברינו, הרמב"ם אמור לטהר אדם זה, שהרי אין כאן אוהל אחד המצרף את חלקי המת אלו לאלו, כך שאין כאן כלל מקום המוגדר כמקום המת. לעומתו, הראב"ד אמור לטמא אדם כזה, שהרי לדעתו דרוש רק מעשה אהילה – והרי מעשה כזה מתבצע ע"י האדם, חרף העדרו של אוהל אחד המצרף את חלקי המת.¹⁶

טומאה רצוצה

מחלוקתם הרביעית והאחרונה של הרמב"ם והראב"ד בה ניגע בשלב זה עוסקת בדינה של טומאה רצוצה, ש-"בוקעת ועולה, בוקעת ויורדת" (אהלות ז:א). כלומר, הטומאה ממלאת את כל האוויר מעליה ומתחתיה בקו אנכי. הרמב"ם והראב"ד נחלקו בהגדרת דין "טומאה רצוצה": הרמב"ם (הל' טומאת מת טז:ו) סבור שכל גורם-טומאה שאין מעליו אוהל מוגדר כטומאה רצוצה. ואם כן, רק קיומו של אוהל מונע יצירת טומאה רצוצה. הראב"ד (שם ד"ה לפי שכל) חולק על כך, שהרי כיצד ייתכן שטומאה המונחת על האדמה בחוץ נקראת "טומאה רצוצה"?! לפי הראב"ד, טומאה רצוצה פירושה גורם טומאה שאין מעליו טפח פנוי כלשהו; כך שכל טפח פנוי, ואפילו ללא אוהל, מונע יצירת טומאה רצוצה.

16 לדיון נרחב בעניין צירוף קבר ואוהל עיין בשיעור "ביקורי כהנים במחנות ההשמדה". על כל פנים, חשוב לציין שכלל לא פשוט שבמקרה זה אכן היה פוסק הרמב"ם כפי שתיארנו שסביר שיפסוק, וזאת לאור פסיקתו של הרמב"ם במקרה דומה. הרמב"ם (הל' טומאת מת ד:יד) פוסק, שהנמצא באוהל יחד עם חצי זית, ובו זמנית מאהיל על חצי זית אחר מחוץ לאוהל – נטמא. על בסיס פסיקה זו, ניתן לכאורה לטמא את האדם במקרה שלנו, באמצעות קל וחומר מפסיקתו המפורשת של הרמב"ם: אם כאשר אחד מחצאי הזיתים מצטרף רק באמצעות מעשה אהילה של האדם – האדם נטמא; כאשר חצי זית זה מצטרף באמצעות אוהל של ממש (האוהל השני), לא כל שכן שייטמא האדם? לכאורה, הרמב"ם סבור שגם חצי זית יכול ליצור 'מקום המת', אם כי לא ברמה הדרושה לטמא – כלומר, חצי זית יוצר 'מקום המת' שאינו מטמא. כיוון שכך, אדם המתקרב לשני חצאי זית בו זמנית (אפילו בתוך שני אהלים נפרדים) נטמא, שכן הוא מתקרב לכמות הדרושה להיטמאות.

כאמור, לדעת הרמב"ם, הגורם היחיד המונע את קיומה של טומאה רצוצה הוא אוהל המת. אם כך, חייב להיות גורם מיוחד באוהל המת, שבכוחו לבטל את הטומאה הרצוצה. אין מנוס מלומר שרק קיומו של מקום המוגדר כמקום המת מבטל את הטומאה הרצוצה – שהרי גם ללא אוהל המת ישנה אהילה. אשר על כן, כאשר אין אוהל ממילא ישנה טומאה רצוצה. אם כך, לדעת הרמב"ם אוהל המת פירושו בהכרח מקום המת, ולשיטתו דווקא מקום המת מונע יצירת טומאה רצוצה.

ז. קבר נכרי

בגמרא ביבמות (סא.) מובאת שיטת ר' שמעון בר יוחאי, לפיה "קברי עובדי כוכבים אינן מטמאין באוהל"¹⁷. הרמב"ם (הל' טומאת מת א:ג) קובע שאפילו גופתם, ולא רק קבריהם, אינן מטמאות באוהל – כך שעכו"ם מת אינו מטמא באוהל כלל. אם כן, מתעוררת השאלה: מהו הדין לגבי טומאת מגע של קבר נכרי? בנקודה זו נראה שדברי הרמב"ם סותרים אלו את אלו. בתשובה לשאלה האם קברי גוים מטמאים במגע בכותלם, כותב הרמב"ם:

ומאחר שמצאנו שהתורה אמרה שהנוגע בגוי מת יטמא, יטמא ג"כ הנוגע בקברו.

(שו"ת הרמב"ם קמ"ה)

בעוד במשנה תורה פסק הרמב"ם באופן הפוך:

העכו"ם – אין להם טומאת קברות הואיל ואינן מטמאין באוהל, הרי הנוגע בקברן – טהור, עד שיגע בעצמה של טומאה או ישאנה.

(הלכות טומאת מת ט: ד)

בכדי להבין מדוע סתר הרמב"ם את עצמו, ניתן להציע שהרמב"ם התלבט בשאלה הבאה: האם השוני בין קברי נוכרים ובין קברי ישראל מסתכם במה שקשור לטומאת האוהל, או שמא הוא נוגע אף בטומאת המגע? בדבריו בתשובה, סבור הרמב"ם שבטומאת מגע אין סיבה לחלק בין קברי נוכרים ובין קברי ישראל, אלא רק בטומאת אוהל. מנגד, בדבריו במשנה תורה, הרמב"ם סבור שעצם הגדרת הקבר כקבר תלויה בהיותו מקום המת בדומה

17 אמנם, הר"י (מובא בתוס' על אתר ד"ה ממגע ומשא) הכריע נגד רשב"י, וזאת בעקבות דברי המשנה באהלות (יח:ט).

לטומאת אוהל, ולכן מת שאין לו טומאת אוהל אינו יכול ליצור קבר כלל, אפילו לעניין טומאת מגע. לשיטתו, הגדרת הקבר תלויה בהיותו מקום המת, כך שאם נוכרי אינו מטמא באוהל, כנראה שגם אינו יוצר מקום המוגדר כמקום המת, וממילא אינו מטמא במגע. אם כך, דברי הרמב"ם במשנה תורה תואמים לשיטתו הכללית שטומאת אוהל פועלת באמצעות הגדרת מקום המת, ועל כן גוי שאינו מטמא באוהל גם אינו יוצר חפצא של קבר.

ח. הצטרפות חצי שיעור

כדי להיטמא בטומאת מת דרוש שיעור מסויים של טומאה, כשלגבי בשר השיעור הוא כזית (אהלות ב:א). כאשר אדם נוגע בחצי זית בידו האחת, ובחצי זית בידו האחרת – הוא נטמא, מפני ששני חצאי הזית, המטמאים שניהם במגע, מצטרפים זה לזה. בלשון הגמרא, היטמאות שכזו מועילה מפני שלטומאות אלו יש "חד שמא", כלומר שהן שייכות לסוג אחד – במקרה זה לטומאת מגע. משתמע, שבמידה וקיימים "תרי שמי", כמו אדם הנוגע בחצי זית ובו זמנית נושא חצי זית, הטומאות אינן מצטרפות לטמא, היות שאינן מאותו הסוג.

בהקשר זה, הגמרא בחולין דנה במקרה בו אדם מאהיל על כחצי זית של טומאה רצוצה ובו בזמן נוגע בכחצי זית אחר:

הנוגע בכחצי זית ומאהיל על חצי זית, או חצי זית מאהיל עליו – טמא. אי אמרת בשלמא חד שמא הוא – משום הכי מצטרף, אלא אי אמרת תרי שמי נינהו – מי מצטרף?

(חולין קכה.)

הרי שהגמרא קובעת כי מגע והאהלה הם "חד שמא", כך שניתן לצרף את שני חצאי הזיתים זה לזה.

יש לשאול: האם הטומאות מצטרפות זו לזו במקרה בו אדם גם האהיל על חצי זית, וגם הכניס את ידו לאוהל המת שיש בו חצי זית? האם במקרה כזה יש לשני סוגי הטומאה "חד שמא" או "תרי שמי", כלומר האם הם אכן שני סוגי טומאה או סוג אחד? שאלה זו תלויה אף היא בהבנת טומאת אוהל המת: במידה ונבין שאוהל המת מטמא בשל ההימצאות במקום המת, אזי אוהל המת וטומאת אהילה הם שני דברים נפרדים, ואין כל סיבה שיצטרפו; אך אם נבין שאוהל המת מטמא בשל התפשטות הטומאה באמצעות אהילה, ניתן להבין מדוע שני המינים משתייכים ל-"חד שמא", וממילא יצטרפו זה לזה.

לאור זאת, נעיין במחלוקת האמוראים המובאת בהמשך הסוגיה בחולין:

אמר אביי: למטה מטפח – אהל נגיעה, למעלה מטפח – אהל גרידא. רבא אמר: אפילו למעלה מטפח נמי אהל נגיעה הוא, והיכי דמי אהל גרידא? בהמשכה.

(חולין קכה:)

לפי אביי, ההבדל בין "אוהל נגיעה" ו"אוהל גרידא" נעוץ בקירבה לגורם טומאה. לדעתו, מהות טומאת האוהל תלויה בגודל המרחק שבין הנטמא לגורם הטומאה, כך שבמידה ויש פחות מטפח ביניהם נחשב האוהל כ-"אוהל נגיעה" המטמא מדין טומאת מגע, ויכול להצטרף לטומאות מגע אחרות.

לפי רבא, ההבדל בין "אוהל נגיעה" ו"אוהל גרידא" נעוץ בכיוונו של גורם הטומאה. לדעתו, רק במידה שהמטמא מצוי במצב אנכי ייחשב האוהל כ-"אהל נגיעה". אולם, כאשר המטמא מצוי במצב אופקי – ייחשב האוהל כ-"אוהל גרידא" בלבד, שאינו מטמא מדין טומאת מגע, ואינו מצטרף לטומאות מגע אחרות.

במסגרת הבנת שיטת אביי, נראה שאם נניח בצד את עניין המרחק של פחות מטפח – שהוא דין מקומי אותו ניתן לראות כמעין דין 'לבוד', כלומר כמעין חיבור הלכתי – נוכל להתייחס לעקרון הכללי העולה מדבריו. כאמור, לדעתו האהלה של למעלה מטפח אינה מוגדרת כאוהל נגיעה, ולפיכך מצטרפת עם אוהל המת. במלים אחרות, לפי אביי אין הבדל מהותי בין אוהל המת והאהלה, ולכן הם מצטרפים, ומכאן שלדעתו טומאת אוהל המת היא בעצם מעשה אהילה. לעומת זאת, רבא מחלק בצורה ברורה בין אהילה (אוהל נגיעה) ואוהל המת (אוהל המשכה). ברור שרבא סבור כי אוהל המת שונה באופן מהותי מהאהלה, ועל כן ניתן לגייס אותו למחנה של מקום המת.¹⁸

18 הרמב"ם (הל' טומאת מת ד:יד) קובע שהאהלה ואוהל המת מצטרפים "מפני שהוא שם אחד", על אף שלדעתו שניהם שונים מטומאת מגע. זהו הקושי היחיד במהלך המוצע בדעת הרמב"ם, לפיו טומאת אוהל מבוססת על הגדרת מקום המת ולא על אהילה – שהרי אם הם אכן שונים, מדוע הם מצטרפים? הדברים דורשים עיון. ניתן לעיין בהקשר זה בדברי הגר"ח (הל' טומאת מת יט:א ד"ה בד"א – בסופו ד"ה והנה קשה) שדן בפסיקת הרמב"ם בסוגייה זו. על כל פנים, הרא"ש (אהלות ג:א ד"ה אבל הנוגע) פוסק שהאהלה ואוהל המת אינם מצטרפים.

שיטת הגר"א והאור שמח

בהקשר הזה יש לתת את הדעת על חידוש מרחיק לכת, אותו מסיקים הגר"א (אדרת אליהו במדבר יח:יט והגהת הגר"א נזיר נג): והאור שמח (טומאת מת א:יג) מן הגמרא בחולין שהובאה לעיל. לטענתם, מכיוון שהגמרא אומרת שטומאה רצוצה נחשבת כטומאת מגע ואינה פועלת מדין טומאת אוהל, הרי שכל שיש לו טומאת מגע – יש לו גם טומאה רצוצה, ואפילו אם אין טומאת אוהל. כיוון שכך, נכרי מת יטמא בטומאה רצוצה אפילו לפי הדעות שאינו מטמא באוהל¹⁹ – שהרי הוא מטמא במגע. חידושם הוא, אם כן, שטומאה רצוצה אינה קשורה לטומאת אוהל כלל וכלל. אולם, ניתן לדחות את חידושם באמצעות דברי הרמב"ם הבאים:

זה כלל גדול בטומאת מת, שכל דבר המטמא באהל מן המת – אם היה רצוף שאין לו חלל טפח, הרי הטומאה בוקעת ועולה עד לרקיע, בוקעת ויורדת עד התהום, ואינה מטמאה מן הצדדין. (הל' טומאת מת ז:ה)

משתמע מדברי הרמב"ם כאן שרק "דבר המטמא באהל מן המת" יכול ליצור טומאה רצוצה, ולא נכרים שאינם מטמאים באהל מן המת. הגר"א והאור שמח סברו שטומאה רצוצה פועלת מדין מגע, וממילא איננה זקוקה לטומאת אוהל. אפשרות זו בוודאי נופלת לאור דברי הרמב"ם הנ"ל, אבל ניתן לשמר את העיקרון שלפיו טומאה רצוצה פועלת מדין מגע ממש. לשם כך, יש לחלק בין טיב ההיטמאות ובין יצירתה. טיב החילוק הוא שיצירת טומאה רצוצה דורשת טומאת אוהל, אך לאחר שכבר נוצרה היא אכן פועלת מדין מגע. חילוק זה מפורש בדברי הרמב"ם במשנה תורה לגבי קברי עכו"ם. בניגוד לדבריו בתשובה שהובאו לעיל, הרמב"ם במשנה תורה (הל' טומאת מת ט:ד) פוסק שקברי עכו"ם אינם מוגדרים כקברים אפילו לענין טומאת מגע, וזאת משום שעכו"ם אינם מטמאים באוהל. כלומר, לשיטתו יצירת החפצא של הקבר דורשת טומאת אוהל, גם אם מדובר בטומאת מגע. באופן דומה, ניתן להציע כי אף אם טומאה רצוצה פועלת מדין מגע עדיין זקוקים לטומאת אוהל ליצירתה.

19 נקודה זו נידונה לעיל.

ט. אוהל זרוק

נפקא מינה נוספת לשאלתנו ניתן למצוא בדין אוהל זרוק. אוהל זרוק הוא אוהל נייד, המצוי במצב של תנועה. לשם הבנת אופיו המדויק של אוהל זרוק, יש לעמוד על שלושה מקורות עיקריים:

- א. לפי המשנה בפרה (ג:ב), מקובל היה לבנות אוהלים על גבי שוורים, בהם היו יושבים התינוקות בכדי לחצוץ בינם ובין טומאת הקבר שמתחתיהם – וזאת על אף שמדובר באוהל זרוק. מעובדה זו משתמע שאוהל זרוק נחשב כאוהל, כך שביכולתו לחצוץ בפני הטומאה.
- ב. לפי המשנה באהלות (ה:ח), "טלית המנפנת וספינה שהיא שטה על פני הים" אינן מביאות את הטומאה ואינן חוצצות בפניה, כלומר שאינן נחשבות כאוהל כלל, בין לקולא ובין לחומרא. הטלית והספינה אינן קבועות במקום אחד, ולכן לכאורה נחשבות כאוהל זרוק, כך שיוצא שהמשנה פוסקת שאוהל זרוק איננו נחשב אוהל.²⁰
- ג. בגמרא בעירובין (ז:) מובאת מחלוקת התנאים האם אוהל זרוק "שמיה אוהל" או "לאו שמיה אוהל": רבי יוסי ברבי יהודה סבור ש-"שמיה אוהל", בעוד רבי סבור ש-"לאו שמיה אוהל".²¹

-
- 20 נחלקו הראשונים בהגדרת ה"אוהל זרוק" שעליו נחלקו התנאים בגמ' בעירובין המובאת להלן:
- א. בעלי התוספות (עירובין ז: ד"ה ומר סבר, נזיר נה. ד"ה והתניא, חגיגה כה. ד"ה אהל זרוק) סבורים שהתנאים נחלקו במקרה שאדם או בהמה נושאים את האוהל – אך מוסכם על כולם שאוהל הפורח באוויר, כגון טלית המנפנת, אינו אוהל.
 - ב. רבנו חננאל (עירובין לא.) סבור שאף אוהל הנישא בידי אדם בפועל אינו אוהל לדעת כולם, כך שמחלוקתם היא רק באוהל הראוי להיזרק.
 - ג. הרמב"ם (הל' טומאת מת יא:ה) כתב ש-"הנכנס לארץ העכו"ם בשידה תיבה ומגדל הפורחין באויר – טמא, שאהל זרוק אינו קרוי אהל", כך שלדעתו אוהל הפורח באויר נחשב כאוהל זרוק.
- אם כך, לפי הר"ח והתוספות טלית המנפנת בעייתית יותר מאוהל זרוק, ולדברי הכל אינה אוהל, בעוד לפי הרמב"ם אוהל הפורח באוויר נחשב לאוהל זרוק. אולם, הגר"ח (שם) טען שגם לדעת הרמב"ם קיים הבדל בין טלית המנפנת ובין אוהל זרוק, ויעויינו דבריו. עיין בשיעור בעניין "טיסת כהנים מעל קברים" לדיון נרחב באוהל זרוק.
- 21 להלכה, הרמב"ם (הל' טומאת מת יא:ה) פסק ש-"לאו שמיה אוהל", בעוד הרשב"א (מובא במגיד משנה הל' עירובין ויז) פסק להפך.

מחלוקת זו תלויה אף היא בשאלתנו. לכאורה, באוהל זרוק לא שייך לדבר על הגדרת מקום המת, שהרי האוהל נמצא במצב של תנועה ללא קביעות – אך מעשה אהילה עדיין ישנו. לאור זאת, אם נאמר ש-"אוהל זרוק שמיה אוהל", הרי שבכך אנו קובעים לכאורה שטומאת אוהל המת תלויה באהילה, ועל כן אין כל פגם באוהל זרוק. לעומת זאת, אם נסבור ש-"אוהל זרוק לאו שמיה אוהל", הרי שטומאת אוהל המת תלויה בקביעת מקום המת, ועל כן יש ליקוי באוהל זרוק.²²

י. ביב שהוא קמור

שאלה דומה עולה סביב דין 'ביב שהוא קמור'. המשנה במסכת אהלות מפרטת שלשה מקרים של ביב שהוא קמור, כלומר צינור חלול העשוי בקרקעית הבית לניקוז נוזלים מן הבית:

טפח על טפח על רום טפח מרובע, מביא את הטומאה וחוצץ בפני הטומאה.
כיצד? ביב שהוא קמור תחת הבית:

1) יש בו פותח טפח, ויש ביציאתו פותח טפח: טומאה בתוכו – הבית טהור; טומאה בבית – מה שבתוכו טהור, שדרך הטומאה לצאת ואין דרכה להכנס.

2) יש בו פותח טפח, ואין ביציאתו פותח טפח: הטומאה בתוכו – הבית טמא; טומאה בבית – מה שבתוכו טהור, שדרך הטומאה לצאת ואין דרכה להכנס.

3) אין בו פותח טפח, ואין ביציאתו פותח טפח: טומאה בתוכו – הבית טמא; טומאה בבית – מה שבתוכו טמא.

(אהלות ג: ז)

בשני המקרים הראשונים קיים פותח טפח בביב עצמו, וההבדל ביניהם הוא בגודלה של יציאת הביב. במקרה הראשון יש פותח טפח ביציאת הביב, ולכן הביב חוצץ בפני

22 הבנה זו מוכחת אף יותר לפי שיטת הר"ח (ערובין לא). לשיטתו, כזכור, אוהל המצוי במצב של תנועה אינו אוהל לדברי הכל, וכל מחלוקת התנאים מתייחסת לאוהל שאינו קבוע הראוי לזרוק, גם אם כרגע כלל אינו מצוי במצב של תנועה. לפי שיטתו זו, ברור כשמש בצהריים שהליקוי אינו במעשה האהילה אלא בקביעת מקום המת – ואוהל שאיננו קבוע אינו מגדיר את מקום המת, ואפילו אם כרגע האוהל במצב נייח. עיין גם בתוס' (סוכה יג: ד"ה ירקות): "ואפילו בעידנא דלא ניידי". עיין גם בחידושי רבנו חיים הלוי (הל' טומאת מת יא:ה) שסובר, על פי הגמרא בשבת (ז:), שאוהל זרוק מביא את הטומאה למרות ש-"לאו שמיה אוהל" ושאנו חוצץ בפני הטומאה.

הטומאה. במקרה הזה דין המשנה סביר מאד – טומאה בבית אינה מטמאת את הביב, וטומאה בביב אינה מטמאה את הבית – מפני שהם אינם קשורים כלל זה לזה, מאחר וקיים פותח טפח שחוצץ ביניהם. אולם, במקרה השני אין פותח טפח ביציאת הביב, והמשנה אומרת שהטומאה בביב מטמאת את הבית, אבל הטומאה בבית לא מטמאת את הביב. המשנה מסבירה את דין זה בכך ש-”דרך הטומאה לצאת ואין דרכה להיכנס”, כלומר היא יכולה לצאת מן הביב ולא להיכנס. חידוש זה ניתן להבין בשתי דרכים עיקריות:

א. **דין בטומאה** – זוהי קביעה הלכתית לגבי יכולת הטומאה להתפשט, לפיה הטומאה יכולה להתפשט רק מבפנים החוצה, ולא להפך.

ב. **דין במקום** – זהו חידוש המתייחס ליחס שבין הביב והבית. הביב נחשב כחלק מן הבית, ובכך הטומאה שבתוכו מטמאת גם את הבית, בעוד הבית אינו חלק מן הביב, ולכן טומאה בתוך הבית אינה מטמאת את הביב.²³

לכאורה, הראשונים נחלקו בשאלה זו ממש, כפי שנראה להלן.

את הדין במקרה השני, בו הטומאה נמצאת בתוך הביב, נימק הרמב”ם כך:

אם היתה בפתח הביב טפח, ולא היתה ביציאתו טפח ... ואם היתה הטומאה בבית, הרי הדבר שבביב אינו מתטמא ... וחלק מקום לה.

(פיה”מ לרמב”ם שם)

ניתן להבין שהרמב”ם תולה את הדין **במעמד המקום**, כהבנה השנייה שהועלתה. ביחס לטומאה שבבית הביב הוא מקום נפרד, מכיוון שהבית אינו חלק מן הביב, וממילא גם הטומאה בתוך הבית אינה בתוך הביב.

לעומת הרמב”ם, הר”ש נימק את המקרה השני באופן שונה:

הבית טמא – דטומאה בוקעת ועולה כיון דאין פתח לטומאה לצאת.

(ר”ש שם)

ניתן להבין שהר”ש סבור שהטומאה אכן נמצאת במקום נפרד מהבית, ולכן הטומאה בוקעת ועולה לתוך הבית. אם כן, הר”ש סבור שההיטמאות איננה תלויה בקביעת מקום

23 סברא דומה עולה לגבי עובר במעי אמו: מצד אחד אומרים ש-”עובר ירך אמו הוא”, ומצד שני שהאם אינה חלק מן העובר (עיין בגר”ח הל’ עבדים ז:ה). כמו כן, כך הסביר מו”ר הרא”ל שליט”א את דין חצר קטנה שהיא חלק מחצר גדולה יותר, בעוד הגדולה אינה חלק מהקטנה (עירוהבין צב:).

אחד, אלא כפי פשטות המשנה – יש דין בטומאה ש-"דרך הטומאה לצאת ואין דרכה להיכנס".

את המקרה השלישי מפרש הרמב"ם בצורה מפורשת יותר:

אבל אם היה בביב הזה אשר תחת הבית פחות מטפח על טפח, וכן ביציאתו פחות מטפח על טפח, הרי הוא כמו גומה בקרקע הבית אשר דינה ודין הבית שוה ... לעשות קרקעיתו של בית כמוהו עד התהום.
(פיה"מ לרמב"ם שם)

ברור מדבריו שהוא רואה את הביב ואת הבית כמקום אחד במקרה זה. מנגד, הרא"ש (בעקבות הר"ש), ביאר מקרה זה באופן אחר:

אין בו פתח ואין ביציאתו פתח – כיוון דאין בו פתח ... טומאה בוקעת ועולה, בוקעת ויורדת.

(פירוש הרא"ש שם)

שוב, קיים הבדל ברמה הפרשנית בין הרמב"ם ובין הר"ש והרא"ש: הרמב"ם שם את הדגש על המקום – כך שהשאלה היא אם המטמא והנטמא נמצאים באותו מקום או לא; בעוד הר"ש והרא"ש שמים את הדגש על כניסת ויציאת הטומאה. במידה ונסבור כרמב"ם, שהבית מוגדר כמקום הטומאה למרות שהטומאה מצויה בתוך הביב שתחת הבית, הרי שקיים **מקום המת ללא מעשה אהילה**. במקרה הזה סבור הרמב"ם שהבית מטמא בטומאת אוהל המת למרות שאין מעשה אהילה, כך שטומאת אוהל המת תלויה ביצירת **מקום המת**. הר"ש והרא"ש, לעומת זאת, מפרשים שהטומאה בוקעת ועולה – קביעה ממנה ניתן להסיק שלדעתם טומאת אוהל איננה תלויה ביצירת מקום המת אלא **במעשה אהילה**.

ניתן להוכיח את ההסבר שלנו בדעת הרמב"ם מתוך השוואה למקרה אחר. הריטב"א (בבא בתרא ק: ד"ה ורומן) פוסק שאם יש טומאה רצוצה תחת הבית, אזי הטומאה בוקעת ועולה לתוכו ומטמאת אך ורק כנגד הטומאה, ולא את כל הבית. כך נראה גם מדברי הרמב"ם:

עמוד העומד בתוך הבית וטומאה רצוצה תחתיו, טומאה בוקעת ועולה בוקעת ויורדת, ואינו מטמא אלא כנגד הטומאה בלבד, ואם היה פרח יוצא מעמוד זה וכלים תחת הפרח הכלים טהורים שאינו מטמא אלא כנגד הטומאה.

ואם יש במקום הטומאה טפח על טפח על רום טפח הרי הוא כקבר סתום ומטמא מכל סביביו, והבית כולו טמא שהרי האהיל על הקבר.

(הלי' טומאת מת כה: א-ב)

יוצא מדבריו שטומאה רצוצה תחת העמוד שבתוך הבית מטמאת אך ורק כנגד הטומאה, בניגוד לקבר שמטמא את כל הבית. פסיקה זו תמוהה, שהרי ביחס ל'ביב שהוא קמור' כל הבית טמא כמבואר ברמב"ם (הל' טומאת מת כ:ז) (בניגוד לריטב"א הנ"ל), ואם כן מתעוררת השאלה: מהו ההבדל בין מקרה זה לבין המקרה של 'ביב שהוא קמור'?! אולם, לפי דברינו ההסבר פשוט – לדעת הרמב"ם העמוד מפקיע את הטומאה תחתיו מ'מקום הבית'. העמוד מונע את השימוש באותו מרחב, ולכן טומאה רצוצה תחתיו אינה מגדירה את הבית כמקום המת. אם כן, הרמב"ם בוודאי סבור שדין 'ביב שהוא קמור' מבוסס על העיקרון של הגדרת מקום המת, ועל כן ניתן לחלק בינו לבין עמוד בתוך הבית.

על כל פנים, נפקא מינה אפשרית לשתי ההבנות בדין 'ביב שהוא קמור' היא בית שיש לו שני ביבים, ובתוך כל אחד מהם נמצא כחצי זית מן המת²⁴: אם נבין ששני הביבים מוגדרים כבתוך הבית – הרי שכל הבית הוא מקום אחד, וכזית שלם נמצא בתוכו, וממילא הבית טמא בטומאת אוהל; בעוד אם נסבור כר"ש וכרא"ש, לפיהם יש דין מיוחד ש-"דרך הטומאה לצאת ואין דרכה להיכנס", ייתכן שהטומאות לא תצטרפנה – מסתבר שהדין המיוחד של יציאת הטומאה לא נאמר ביחס לחצי שיעור שאינו מהווה חפצא של טומאה, אלא רק ביחס למטמא שלם.

שני דינים בספרי

ניתן להוכיח את עמדת הרמב"ם – לפיה הדין של ביב שהוא קמור מתייחס למקום המת – מדברי הספרי. הספרי אומר:

ר' אחי ברבי יאשיה אומר: 'כל הבא אל האהלי למה נאמר? לפי שהוא אומר 'וכל אשר באהלי, הא עד שלא יאמר יש לי בדין! אם הבא לאהל טמא, אשר באהל לא יהיה טמא! מה ת"ל 'כל הבא אל האהלי? לעשות קרקעו של בית עד התהום כמוהו.

(ספרי במדבר פיסקא קכ"ו)

מאחר וכתוב שגם הבא מקצתו אל האוהל נטמא, מתקשה הספרי להבין מדוע יש צורך בפסוק נוסף בכדי לציין שהנמצא כולו באוהל המת ייטמא – והרי אין שום מציאות בה הגוף כולו יהיה באוהל ולא מקצתו! הספרי לומד שהפסוק המיותר נועד "לעשות קרקעו

24 מקרה דומה עולה במשנה באהלות (ח:ו), בה נידון מקרה של שני חדרים שבתוך כל אחד מהם יש כחצי זית מן המת. בהקשר זה, עיין בשיעור בעניין "סוף טומאה לצאת".

של בית עד התהום כמוהו". אם נקבל את החילוק שהצענו, הדברים מחוורים כשמלה: הבא מקצתו אל האוהל נטמא במעשה אהילה, אבל איננו נמצא בתוך "מקום המת"; לעומת זאת, במת הנמצא בקרקעו של הבית המצב הוא הפוך – הוא מגדיר את הבית כמקום המת כשיטת הרמב"ם, אך איננו מטמא במעשה אהילה. בשל כך, נדרשים שני פסוקים שונים, האחד בכדי לחדש היטמאות ע"י מעשה אהילה, והאחר בכדי לטמא באמצעות מקום המת. ואם כן, שני צידי החקירה שהעלינו הם למעשה שני דינים בטומאת אוהל.²⁵

25 לדיון נוסף בעניין 'ביב שהוא קמור', עיין בשיעור "ביקורי כהנים במחנות ההשמדה".